

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL ASSESSMENT GENERAL EDUCATION CERTIFICATE (GEC)

2023 GRADE 9 PILOT STUDY

Dyondzo: Xitsonga Ririmi Ro Engetela Ro Sungula

Timaraka: 70

Nkarhi: 150 wa timinete
Timinete leti a ti katsi 15 wa
timinete to hlaya ta mudyondzi

Xikambelo xi na **26** wa tipheji, hi nga katsi na tluka ra le handle ra papila leri ra swivutiso.

Swileriso swa mudyondzi

1. U ta nyikiwa 15 wa timinete to hlaya u nga si sungula ku hlamula xikambelwana lexi.
2. Hlaya swileriso hinkwaswo na swivutiso hi vurhonwana.
3. Hlamula swivutiso hinkwaswo.
4. Tirhisa buku leyi u nyikiweke ku hlamulela eka yona swivutiso, ku tsala tinhlamulo ta wena hinkwato.

Xikambelo xi sungula eka pheji leri landzelaka.

U nga phendli tluka ra pheji u nga si byeriwa ku endla tano.

Xivutiso xa 1: Atikili ya Phephahungu

Hlaya xitshuriwa lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Tiko ra China ri endla Dyambu

- 1 Tiko ra China ri tivisile matiko hi makungu ya rona yo endla kumbe ku tumbuluxa dyambu ro ka ri nga ri ra ntumbuluko. Eka nkarhi wa sweswi dyambu ri hahisiwile ku ya exibakabakeni laha ri nga tshama kwalomu ka 17 wa timinete naswona ri tlhele ri hisa 70 000 000 wa tidigirisi, leswi vulaka leswaku ri hisa ku tlula ka ntlhanu loko ri pimanisiwa na dyambu ra ntumbuluko.
- 2 Hinkwaswo leswi ku tirhisiwile *nuclear* tani hi xiphemu xo endla dyambu leri. Dokodela Gong Xianzu wa *Institution of Plasma Physics of the Chinese Academy of Science* u vula leswaku leswi i ku teka goza rin'we ku fikelela ku navela ka vona. Hambileswi mhaka ya kona ku nga tlakulavaxurhe, swi ta boha va kongoma hikuva se va yi sungurile. Leswi hinkwaswo swi humelerile exifundzeninkulu xa Anhui kona kwale etikweni ra China.
- 3 Dyambu leri ri humesa swihlawulekisi swo fana na swa dyambu ra ntumbuluko, va tlhela va kombisa leswaku swi nga kota ku olovisela xiphemu xa misava, tanihileswi dyambu leri ri nga ta tisa vuphakeri bya gezi leri tengeke leri nga fikiki emakumu. Xiphiquo xa gezi xi ta ololoxeka ematikweni yo hlayanyana. Ri ta tiyisisa leswaku vanhu va tshama va ri na rona mikarhi hinkwayo, swibyariwa swa vona swi ta hanya hambu hi nguva ya xixika. Lava va tinyiketeleke eka swa vurimi va ta vuyeriwa swinene, hikuva swibyariwa swa vona a swi nge he vaviseki hikokwalaho ka xirhami. Dyambu ri ta tlhela ri tirhisiwa eka gezi ra *Solar* ku endla gezi tanihileswi *solar* yi kumaka ndzilo wa yona ku suka eka rona, ri ta endla leswaku ku tshama ku ri na dyambu ro nyiketa *solar* ndzilo.

- 4 Swi ta tlhela swi hunguta ntikelo eka mphakelo wa gezi loko vanhu va tirhisa *solar*, tanihileswi matiko man'wana ya misava ya kumaka dyambu rintsongo loko ya fananisiwa na tiko ra Afrika. Hi n'hwetl ya N'wendzambahala 2021 tiko leri ra China ri endlile swikambelo swa rona, eka nkarhi wa sweswi va endlile swikambelo swinharhu, swi kumeka leswaku ku ta laveka mali yo tlharihanyana ku fikelela leswi dyambu va ri lavisaka xiswona. Swikambelo leswi swi koxile kwalomu ka (*\$950 billion*) 950 wa mabiliyoni ya tidolara kasi ku languteriwile nkwama wa (*\$1 trillion*) 1 thiriliyoni wa tidolara. Mbuyangwana loko a ku ri man'wana ya matiko lawa hi ya tivaka, loko ku twiwa mali leyi, a va ta vhela va ku gaa, hi swikosi norho wa vona wu lovisa sweswo.
- 5 Makungu lawa ya vile kona hi ku tirhisana na 35 wa matiko lawa ya katsaka China, Japan, Russia, South Korea, United States kasi na matiko hinkwawo ku suka eka European Union. Tanihileswi a va nga lavi leswaku norho wa vona wu helela empfhukeni, naswona a va khomanile hi mandla mambirhi va va nyandza yin'we, mhaka leyi ya ku tumbuluxiwa ka dyambu a yi va nyanyula swinene.
- 6 Va tsundzukile mhaka ya leswaku xinamu xi dlele nkwahle, hiloko va vumba komiti leyi yi nga ta tirha ku londza mali eka matiko laman'wana, ku hatlisisa norho wa vona. Matiko hinkwawo lama ma nga na ku tirhisana na China loko a mo tshembeka hi tlhelo ra mali leyi ku nga twananiwa ha yona, China a a ri ta kota ku fikelela ku navela ka rona. Dyambu leri ri ta pfuna matiko yo tala, ngopfungopfu eka mhaka ya gezi. Tiko ra China ri langutela ku yisa emahlweni swikambelo ku fikela n'hwetl ya Khotavuxika 2022.

Xihundzuluxiwile xi huma eka: *atikili ya phephahungu ra Nthavela*

1.1 Tiko ra china a ri lava ku endla yini?

- A N'weti
- B Gezi
- C Nyeleti
- D Dyambu

(1)

1.2 I yini lexi va xi tirhiseke eka leswi nga laha hansi ku tumbuluxa dyambu?

- A 'Nuclear'
- B 'Sulphur'
- C 'Oxygen'
- D 'Solar'

(1)

'Ri hahisiwile ri ya exhibakabakeni laha ri nga tshama kwalomu ka 17 wa timinete.'

1.3 Exhibakabakeni hi le...

- A Matilweni
- B N'wetini
- C Mpfhukeni
- D Matini

(1)

1.4 Xana dyambu leri tumbuluxiweke eChina ri hisa kangani loko ri pimanisiwa na dyambu ra ntumbuluko?

- A 70 000 000 wa tidigirisi
- B Ku tlula ka ntlhanu
- C 17 wa timinete
- D \$950 billion

(1)

1.5 Hi xihile lexi tiyisisaka leswaku tiko ra China ri hetelerile ri fikelela norho wa rona?

- A Dyambu ri hahisiwile laha ri nga tshama siku hinkwaro exhibakabakeni.
- B Dyambu ri hahisiwile ku ya exhibakabakeni laha ri nga tshama kwalomu ka 17 wa timinete naswona ri tlhele ri hisa 70 000 000 wa tidigirisi.
- C Dyambu ri hahisiwile ku ya exhibakabakeni laha ri nga tshama kwalomu ka 71 wa timinete naswona ri tlhele ri hisa 700 000 wa ti digirisi.
- D Dyambu ri hahisiwile ku ya exhibakabakeni laha ri nga tshama 70 wa ti digirisi. (1)

1.6 Hikokwalaho ka yini tiko ra China ri endlile dyambu?

- A Ku tisa vuphakeri bya gezi leri tengeke ri nga fikiki emakumu.
- B Ku kuma masana mikarhi hinkwayo emisaveni.
- C Ku lava ku vona leswaku hi rihi dyambu leri hisaka ngopfu.
- D Ku komba matiko man'wana leswaku China ra swi kota ku endla dyambu. (1)

1.7 Hi byihi vumbhoni lebyi kombisaka leswaku China a ri tiyimiserile?

- A Va tlhelerile endzhaku hikuva a swi lava mali yo tala.
- B Va ta tlhelela endzhaku hambilo loko swi ta lava mali yo tala.
- C Va lavile ku yisa emahlweni ku navela ka vona, kambe va tshika hi mhaka ya mali.
- D Va yisile emahlweni ku navela ka vona hambilo loko swi lava mali yo tala. (1)

1.8 Vanhu va China va nga va va titwile njhani endzhaku ka loko va kotile ku endla dyambu?

- A A va vilela
  - B A va hlamala
  - C A va hlurile
  - D A va tsakile
- (1)

1.9 Hambileswi mhaka ya kona ku nga tlakulavaxurhe, swi ta boha va kongoma hikuva se va sungurile.

I muxaka muni wa xigaririmi lexi humelerisiwaka hi rito 'tlakulavaxurhe' eka xivulwa lexi nga laha henhla?

- A Rivitavito
  - B Rivitaswianakanyiwa
  - C Rivitankatsano
  - D Rivitantlawa
- (1)

1.10 Xana i matiko mangani lama nga tirhisana na China eka makungu yo tumbuluxa dyambu?

- A 85 wa matiko
  - B 53 wa matiko
  - C 35 wa matiko
  - D 17 wa matiko
- (1)

1.11 Rito 'tlharihanyana' ri hi byela yini hi mali leyi lavekaka?

- A Ku ta laveka mali yo nyawulanyana.
  - B Ku ta laveka mali yo tala.
  - C Ku ta laveka mali yo va ehenhlanyana.
  - D Ku ta laveka malinyana.
- (1)

1.12 Kombisa xivulwa lexi nga ntiyiso ku ya hi xitshuriwa.

- A 'Solar' yi kuma ndzilo eka dyambu.
- B Gezi ri kuma ndzilo eka 'solar' na gezi.
- C Gezi ri kuma ndzilo eka 'solar'.
- D 'Solar' yi kuma ndzilo eka gezi. (1)

1.13 Tiko ra China ri hambana njhani na matiko man'wana?

- A Ri na vuswikoti byo tumbuluxa swilo.
- B Ri na mavonelo ya swilo hi ndlela yin'wana.
- C Ri na vutlhari na ku va na swidyondzeki.
- D Ri na ku tiyimisela hi tlhelo ra vutomi bya vona. (1)

1.14 Va tsundzukile mhaka ya leswaku xinamu xi dlele nkwahle, hiloko va vumba komiti leyi nga ta tirha ku londza mali eka matiko laman'wana. Nyika nhlamuselo ya marito lama ya khwatihatiweke laha henhla?

- A Loko u lava ku endla xilo xi endli hi nkarhi wolowo.
- B Munhu wo veketela ntirho u tsandzeka ku humelela.
- C Munhu wo sola van'wana vanhu ntirho wa yena a wu humeleli.
- D Ku ngenile ndlala emutini wa China. (1)

1.15 Hi kwihi ku tikeriwa loku komiti a yi hlangana na kona loko va londza mali?

- A Matiko man'wana a ma va hlongola.
- B Matiko man'wana a ma nga swi lavi ku humesa mali.
- C Matiko man'wana a ma swi bakanyela ekule.
- D Matiko man'wana a ma nga va yingiseli. (1)

1.16 I xivulwa xihi lexi katsakanyaka hi ku hetiseka hungu ra xitshuriwa?

- A Matiko man'wana a ma nga swi lavi ku humesa mali.
- B Vanhu va China va endla dyambu hi xikongomelo xo lava ku tlharihela Xikwembu.
- C Vanhu va le China va endla dyambu hi xikongomelo xo lava ku kombisa vutlharhi bya vona eka misava hinkwayo.
- D Vanhu va le China va tumbuluxa dyambu hi xikongomelo xo va na gezi ro ka ri nga fiki emakumu. (1)

1.17 Hikokwalaho ka yini rito '*Nuclear*' ri tsariwile hi ndlela ya matsalelo ya xiithaliki?

- A I rito ra le China
- B I rito leri nga hoxeka
- C A hi rito ra Xitsonga
- D I rito ra Xinghezi (1)

1.18 "Hambileswi mhaka ya kona ku nga tlakulavaxurhe, swi ta boha va kongoma hikuva se va yi sungurile".

Xana rito 'tlakulavaxurhe' ri hlamusela yini?

- A Ku va u dyile u xurha.
- B Ku va swilo swi tika swinene.
- C Ku tlakula u xurhe.
- D Ku va na matimba. (1)

1.19 Xana mutsari u na mavonelo ya njhani hi tiko ra China?

- A Tiko ro fana na rin'wana na rin'wana.
- B Tiko ro heleriwa hi ntshembo.
- C Tiko leri nga na nhlohletelo eka matiko man'wana.
- D Tiko ro tinyungubyisa. (1)

- 1.20 Xana xitshuriwa xa “Tiko ra China ri endla dyambu” xi kongomisiwile eka vaamukeri va mahungu va njhani?
- A Eka vanhu vo tlhariha.
  - B Eka vanhu va vuswikoti.
  - C Eka vanhu lava lavaka ku endla dyambu.
  - D Eka vanhu hinkwavo lava nga na milorho yo karhi. (1)
- 1.21 I yini lexi a xi endla leswaku tiko ra China ri va na ku tshemba leswaku norho wa vona wu ta humelela?
- A Ku teka goza rin’we ku fikelela ku navela ka vona.
  - B Ku tirhisana na matiko man’wana.
  - C A va swi kotile ku endla dyambu, a va saleriwile hi goza rin’we ntsena.
  - D Hikuva se a va sungurile ku navela ka vona. (1)
- 1.22 Eka swivulwa leswi landzelaka tsavula xin’we lexi kombisaka thoni ya ntwelavusiwana.
- A Va tsundzukile mhaka ya leswaku xinamu xi dlele nkwahle.
  - B Mbuyangwana loko a ku ri man’wana ya matiko lawa hi ya tivaka...
  - C Hambileswi mhaka ya kona ku nga tlakulavaxurhe.
  - D Ku kumeka leswaku ku ta laveka mali yo tlarihanyana ku fikelela leswi dyambu va ri lavisaka xiswona. (1)
- 1.23 I yini lexi nga endla tiko ra China ri tekeriwa enhlokweni?
- A Kuva va tumbuluxile dyambu.
  - B Kuva va tlarihile ku tlula matiko man’wana.
  - C Kuva va yile exhibakabakeni.
  - D Kuva na ntirhisano na matiko man’wana. (1)

1.24 Xana hi xihi xikongomelo xa Ndzimana ya 1?

- A Ku ya vona dyambu leri nga riki ra ntumbuluko ehenhla.
- B Ku endla leswaku ku va na ku tsakela ko tumbuluxa dyambu.
- C Ku endla leswaku tiko ra China ri tsakisa hi mhaka ya dyambu.
- D Ku tumbuluxa dyambu leri nga riki ra ntumbuluko. (1)

1.25 Hi wihi nkatsakanyo lowu u nga wu nyikaka ku ya hi xitshuriwa lexi nga laha henhla?

- A Ku tirha hi matimba na ku tiyimisela swa vuyerisa.
- B Ku tirhisana na matiko man'wana i mhaka ya nkoka.
- C Ku tshemba na ku langutela swi tisa ku hiseka.
- D Ku hanya kahle na matiko man'wana swi na mihandzu ya kahle. (1)

[25]

Xivutiso xa 2: Matsalwa yo voniwa

2.1: Xinavetiso

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

2.1.1 Xana ku navetisiwa yini eka xifaniso lexi nga laha henhla?

- A Malakani
- B Mubedo
- C Hodela
- D Vhengele ro xavisa vhanichara (1)

2.1.2 Xana xinavetiso lexi xi kongomisiwile eka va mani?

- A Eka vana va xikolo
- B Eka vapfumba
- C Eka vatswari
- D Eka lava lavaka ku xava mubedo (1)

2.1.3 Hikokwalaho ka yini nhlokomhaka yi tsariwile hi fonto leyikulu?

- A Swi hatla swi vonaka.
- B Ku koka rinoko ra vahlayi.
- C Va ta kota ku xava.
- D Swi ta va tsakisa. (1)

2.1.4 'Byi ku yimerile' i muxaka muni wa xigaririmi?

- A Vumunhuhato
- B Xithathelo
- C Xihlambanyiso
- D Xikhovolelo (1)

2.1.5 Boxa vukorhokeri lebyi nyikiwaka eka xinavetiso lexi.

- A Byetlelo na ku lalela.
- B Byetlelo na ku fihlula.
- C Byetlelo na ku hlambisiwa.
- D Byetlelo, ku fihlula na ku lalela. (1)

[5]

2.2: Khathuni

Hlaya xitshuriwa lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

[Xifaniso xi huma eka website ya *My India Pictures.com*]

- 2.2.1 Boxa mbangu wa khathuni leyi? (1)
- 2.2.2 Hi byihi vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka ximunhuhakwa xa A na B? (1)
- 2.2.3 Ximunhuhakwa xa B xi vulavula na mani? (1)
- 2.2.4 Hi xihhi xikhovolelo lexi humelerisiwaka hi ximunhuhakwa xa B naswona hikokwalaho ka yini ximunhuhakwa xa B xi vurile marito lawa? (2)
- 2.2.5 Xikandza xa ximunhuhakwa xa A xi kombisa yini? Seketela. (2)
- 2.2.6 Xana ximunhuhakwa xa B xi titwa njhani hi matikhomele ya ximunhuhakwa xa C? (1)

2.2.7 Hi rihungu leri humelerisiwaka hi khathuni leyi? (1)

2.2.8 Xana maendlelo ya ximunhuhatwa xa C ya kombisa yini eka ximunhuhatwa xa A na B? (1)

[10]

Xivutiso xa 3: Nkomiso

Hlaya xitshuriwa kutani u tsala nkomiso u kombisa **tindlela leti endlaka vantshwa va tirhisa swidzidziharisi** ku ya hi swileriso leswi landzelaka.

1. Xaxameta timhakankulu ta NKOMBO hi swivulwa leswi heleleke.
2. Nombora swivulwa swa wena ku sukela eka 1 ku fikela eka 7.
3. Tsala mhakankulu YIN'WE ntsena hi xivulwa.
4. Tirhisa marito ya wena N'WINI hi ndlela leyi swi nga kotekaka ha kona.
5. Nkomiso wa wena wu fanele wu va kwalomu ka 70-80 wa marito ku ya hi vulehi bya xitshuriwa.
6. Kombisa ntsengo wa nomboro ya marito lama u nga ma tirhisa endzeni ka swiangi emakumu ka xitshuriwa xa wena.
7. A wu fanelangi ku tsala nhlokomhaka eka nkomiso wa wena.

Tindlela leti endlaka vantshwa va tirhisa swidzidziharisi

- 1 Swidzidziharisi swi xungeta vumundzuku bya vana lavatsongo lava nga ehansi ka malembe ya kondlo a ndzi dyi. Ku na ntshikelelo lowu endlaka leswaku vantshwa va tikuma va nghenelela eka swona hikokwalaho ka swiyimo swo hambanahambana leswi va tikumaka va hlangana na swona.
- 2 Loko va tikuma va tshama eka tindhawu leti ku nwiwaka kona byalwa swi va hlohlotela ku sungula ku nwa kumbe ku dzaha. Vantshwa lava kumekaka va tshama va ri voxo va nga sungula ku dzaha ku susa xivundza, hikuva mikarhi yo tala va tikuma va nga endli nchumu. Swin'wana leswi va nga swi endlaka i ku va va lava ku tlhontlha kumbe ku tsan'wa milawu ya vatswari va vona, va vona onge milawu leyi yi va tikisela vutomi. Loko vantshwa va hlundzukile va nga tirhisa swidzidziharisi ku lava ku rivala maxangu ya vona va wisisa miehleketo. Loko vanghana va vona va tirhisa swidzidziharisi na vona va lava ku swi

tirhisa leswaku va ta va xirho xa ntlawa leswaku va ta ka va nga va hlekuli na ku va thya mavito yo ka ya nga ri kahle.

- 3 Swivangelo swin'wana leswi endlaka leswaku va swi tirhisa i ku endlela leswaku va titwa va titshemba swinene na ku tivona va kurile ku ringanela. Vantshwa va tinghenisa eka swona ku lava ku tikuma va endla vunghana loko ku ri hi ku vanghana va vona va swi tirhisa. Vantshwa va fanele ku papalata ku tikuma va ngenile hi nhloko eka swidzidziharisi leswaku va ta hlayiseka.

Xi huma eka: www.catalyst.org

[10]

Xivutiso xa 4: Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi

Hlaya xitshuriwa lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Mutumbuluxi na CEO wa *SmartCane*

- 1 Riya Kurumanchi i nhwana wa malembe ya 16 hi vukhale, loyi a nga musunguri tlhelo *CEO wa Smartcane*. Endzhaku ka loko a ta va a vonile kokwana wa xisati wa munghana wa yena loyi a ri bofu, u tiberile leswaku ku fanerile ku va na ndlela yo antswa yo n'wi pfuna. Mukhegula loyi a a ri na xiphiqo xo fambafamba ekaya ra yena hikuva a nga voni kahle.
- 2 Hambileswi manana loyi a tirhisa *white cane* a ha tlumbana na matafula na switulu. Nhwana loyi u ehleketile leswaku ku antswisiwa *white cane*, lexi khale a xi ri xitirhisiwa xa ntolovelo xa mabofu, leswaku va ta kota ku ringetela laha va fambaka kona va nga tlumbi nchumu. U vonile xi nga tisanga ku cinca evuton'wini bya vanhu eka malembe ya 100 lama hundzeke ku ri karhi ku tirhisiwa nchumu lowu. "Ndzi ehleketa onge ndza penga", ku vula Riya. Ku cinca loku nga va kona ka switirhisiwa swa xithekinoloji u vone ku nga avanyisiwangi hi ku ringanela eka matshamelo ya swilo kumbe eka vaakatiko hi ku angarhela.
- 3 Riya u tidyondzisile *coding* a ha ri ntsongo eka Giredi ya vumune, u tlhele a nghenelela eka minongonoko ya vutumbuluxi ya lavantshwa eToronto. Eka malembe yo hlaya a famba a burisana na vanhu lava nga voniki kahle, nhlamulo leyi a tshamela ku kuma yona a yi ri: "*White cane* i xitirhisiwa xa kahle xo kota ku vona minchumu leyi nga va kanganyisaka endleleni ya vona ...", kambe mabofu a a va ha ri na xirhalanganyi eka marhavi na swikhwatana leswi nga wela ehansi.

- 4 U sungurile ku aka xitirhisiwa lexi vitaniwaka *SmartCane* loko a ri eka giredi ya 10. U endlile xitirhisiwa lexi xi va na *GPS navigator* leyi kotaka ku byela munhu hi ku rhurhumela ku n'wi lemukisa loko ku ri na xa n'wanchumu kusuhi na yena. Loko xi baza kan'we u fanele a jikela eximatsini, loko xi baza ka mbirhi u fanele a jikela exineneni. Xitirhisiwa xa *ultrasonic* a xi kota ku twa swilo leswi fikaka hi le matsolweni na leswi fikaka hi le nhlokweni. A xi kota ku va pfuna hi ku rhurhumela. Ku hlanganisiwa na ku tiyisiwa ka swirhisiwa swo hambanahambana swi endlile leswaku ku va swikombiso swa laha ku nga na khombo. Xikombandlela xi komba laha ku nga ndhawu yo hlayiseka kasi switwi swi kota ku twa laha ku nga na khombo ku fana na ndhawu yo tsakama yi tlhela yi rheta.
- 5 Riya u thorile mune wa vatirhi va nkarhinyana, hikuva va ri rintihlo rin'we a ri nusi hove, laha va nga kota ku tlakusa ntsengo wo ringana 85 000 wa tidolara ta mfuneto. A swi helelanga kwalaho tikhampani to fana na va ka *Microsoft, Arrow Electronics, Inertia Engineering* na *Next up: User testing* na vona va kombisile tintswalo hi ku seketela hi vukorhokeri bya vona ku mfuneta leswaku *SmartCane* yi humelela. Va *Canadian Institute for the Blind* va vile na ku tsakela ku pfuna khampani ya vona hi vuleteri, vunavetisi na vuvekisi.
- 6 Loko u tumbuluxa xitirhisiwa lexi nga ta fikelela ku tirhisiwa hi vaakatiko ku na xivulavulelo lexi nge: "Munhu i munhu hi van'wana vanhu", ku vula Riya. U yisile emahlweni a vula leswaku swibumabumelo leswi a swi ta na vanhu a swi n'wi pfuna swinene eka ntirho hinkwawo lowu a wu endla.
- 7 Exikarhi ka lembe ra 2020 *SmartCane* yi ta xavisiwa eswitolo. Leswi swi ta pfuna leswaku Riya a kota ku hetisa Giredi 11 ya yena a nga kavanyeteki, hikuva u ta va se a hetile hi ku tumbuluxa nchumu lowu. Eku heteleleni u vile na miehleketo yo ya ekholichi hikuva milorho ya yena a vona yi humelelerile hi xiyimo xa le henhla swinene. Leswi swi nga n'wi tsakisa hileswi a nga ba swinyenyana swimbirhi hi ribye rin'we.

8 Xinhwanyetana lexi xa tinyungubyisa hi ku va xi kotile ku fikelela ku pfuna mabilyoni ya vanhu ku tlula ku va xi akile khampani leyikulu leyi nga ta vuyerisa xona ntsena ku kuma mabilyoni ya tidolara. Eka yena a ku nga ri ku rhandza mali kambe a ri na xikongomelo xo pfuna rixaka na ku fikelela swikongomelo swa yena.

Xi huma eka: www.cbc.ca/news

4.1 Rito 'tintswalo' i muxaka muni wa riviti? (Ndzimana ya 5)

- A rivitaswianakanyiwa
- B rivitavito
- C rivitaswilo
- D rivitantlawa (1)

4.2 'Leswaku va nga tlumbi nchumu.' (Ndzimana ya 1)

Kombisa muxaka wa xivulwa lexi nga laha henhla.

- A xivulwankatsano
- B xivulwahosi
- C xivulwanandza
- D xivulwampfilungano (1)

4.3 Nyika mavizweni wa rito 'tlumbana.'

- A vumbana
- B hlangana
- C lunghisa
- D chayisana

4.4 Nyika ritofularha ra rito 'mukhegula.'

- A xikoxa
- B mukhalabye
- C ntswatsi
- D kokwana (1)

4.5 'U tidyondzisile *coding* a ha ri ntsongo' (Ndzimana ya 3) i...

- A xivulwa xa riengeteri
- B xivulwa xa rihlawuri
- C xivulwa xa nkarhi lowu taka
- D xivulwa xa nkarhi wa sweswi (1)

4.6 A a ri na xiphiqo xo fambafamba ekaya ra yena ...a nga voni. (Ndzimana ya 1)
Siva xivandla lexi ahlemeke eka xivulwa lexi u nyikiweke hi rihlanganisi leri faneleke.

- A kutani
- B hikuva
- C leswaku
- D hambi (1)

4.7 'u tlhele a nghenelela eka minongonoko ya vutumbuluxi ya lavantshwa'
(Ndzimana ya 3)
Boxa muxaka wa xihlivi xa mbulavulo wa rito leri khwatihatiweke laha henhla.

- A ribumabumeri ra rihlawuri
- B ribumabumeri ra riengetelo
- C ribumabumeri ra rifuwi
- D rihlayi (1)

4.8 '...a burisana na vanhu lava nga voniki **kahle**.' (Ndzimana ya 3)
Boxa muxaka wa xihlivi xa mbulavulo lexi tikisiweke laha henhla.

- A Riendli
- B ribumabumeri ra rihlawuri
- C riengeteri ra ndhawu
- D riengeteri ra mukhuva (1)

4.9 Riya u thorile mune wa vatirhi va nkarhinyana.
Hlawula vuhundzuluxi lebyi nga hoxekangiki bya xivulwa lexi nga tsariwa hi marito yo runguriwa eka xivulwa lexi nga laha henhla.

- A mune wa vatirhi va nkarhinyana va ta thoriwa hi Riya.
- B mune wa vatirhi va nkarhinyana va ve va thoriwa hi Riya.
- C mune wa vatirhi va nkarhinyana va thoriwile hi Riya.
- D mune wa vatirhi va nkarhinyana va thoriwa hi Riya. (1)

4.10 Kokwana u sala a tlumbana na swilo loko a ri yexe.

Hi xihl xivulwa lexi nga na nhlamuselo leyi tisaka ku hambana eka leyi nga laha henhla.

A kokwana u sala na ntukulu wa yena.

B kokwana u vuyile na sala hi le masin'wini.

C kokwana u sala emasin'wini loko hina hi vuya ekaya.

D kokwana u sarile na vana ekaya. (1)

4.11 'a xi ri xitirhisiwa xa ntolovelo lexi a xi tirhisiwa hi vanhu lava khale a va ri mabofu.'

Rito "mabofu" ri tirhisiwile eka xitshuriwa ku hlamusela vanhu vo ka va nga voni, ri nga ha tirha eka swin'wana swa swivulwa ku hlamusela vanhu va njhani?

A vo hlangana nhloko

B vo ka va nga tlharihanga

C vo ka va nga voni

D vo ka va nga ri na mahlo (1)

4.12 Nyika nkomiso wa rito 'swikombiso'.

A swik

B swiko

C swik.

D swik- (1)

4.13 “Munhu i munhu hi van’wana vanhu”, ku vula Riya.

Mahikahatelo lama nga eka xivulwa lexi nga laha henhla ya kombisa yini?

A ku hefemula

B marito ya muvulavuri

C ku vutisa

D Swinghenelo

(1)

4.14 Endzhaku ka loko a ta va a vonile kokwana wa xisati wa munghana wa **yena** loyi a ri bofu.

Boxa muxaka wa risivi leri nga khwatihatiwa eka xivulwa lexi nga laha henhla.

A risivinene

B risivikomba

C risivintalo

D rihlawuri

(1)

4.15 Loko u baza kan’we u fanele u _____ eximatsini.

Hlawula rito leri peletaweke kahle ku hetisa xivulwa lexi nga laha henhla.

A Jakela

B Jekela

C Jikela

D Jekila

(1)

4.16 Hlawula xivulwa lexi kombisaka nkarhi lowu taka eka swivulwa leswi nga laha hansi.

A Riya u thorile mune wa vatirhi va nkarhinyana.

B Riya u thola mune wa vatirhi va nkarhinyana.

C Riya u ta thola mune wa vatirhi va nkarhinyana.

D Riya u ta va a thorile vatirhi va nkarhinyana.

(1)

4.17 “Ndzi ehleketa onge ndza penga”, ku vula Riya.

Hlawula xivulwa lexi tsariweke kahle hi marito ya murunguri

A Riya u vula leswaku u ehleketa onge wa penga.

B Riya u ta vula leswaku u ehleketa onge wa penga.

C Riya u ehleketa leswaku onge wa penga.

D Riya u vurile leswaku u ehleketa onge i wa penga. (1)

4.18 Hi yihi mhaka leyi vanhu vo ka va nga voni a va yi vona hi tihlo rin’we.

A A va vonaka va nga yi lavi ‘*white cane*.’

B A va vona ‘*white cane*’ xi ri xitirhisiwa xa kahle swinene.

C A va vona ‘*Smartcane*’ yi ri kahle swinene.

D A va vona ‘*white cane*’ yi nga pfuni nchumu. (1)

4.19 Hi yihi ndzimana leyi katsakanyaka hungu ra xitshuriwa

A ndzimana yo sungula.

B ndzimana ya vumbirhi.

C ndzimana yo nhungu.

D ndzimana ya vumune. (1)

4.20 Leswi nga n’wi tsakisa hileswi a nga ‘ba swinyenyana swimbirhi hi ribye rin’we.’

Nyika nhlamuselo ya xigaririmi lexi nga laha henhla.

A Ku ba xinyenyana hi maribye mambirhi.

B Ku dlaya swinyenyana swimbirhi hi nkarhi un’we.

C Ku ba swinyenyana swimbirhi hi nkarhi un’we.

D Ku endla mitirho yimbirhi hi nkarhi un’we. (1)

[20]

Makumu ya xikabelo

